

**ԱԴՐՔԵՋԱՆԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻՐԱՆԻ  
ԱՏՐՊԵՋԱԿԱՆ ՆԱՀԱՆԳՈՒՄ  
ԱՆՋԱՏՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻՆ  
(ԻԼՀԱՄ ԱԼԻԵՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ  
ՏԱՍՆԱՄՅԱԿՈՒՄ)\***

**ԱՐՄԵՆ ԻՍՐԱՅԵԼՅԱՆ**

**Քանալի բառեր՝** *Իրան, Ադրբեջան, Իլհամ Ալիև, ազարի, Արևելյան Ատրպատական, թյուրքականություն, անջատողականություն, «Մեծ Ադրբեջան»:*

Հոդվածն Իրանում անջատողականության դրսևորումներին Ադրբեջանի մասնակցության մասին է: Հոդվածում ներկայացվում են Իլհամ Ալիևի նախագահության առաջին շրջանում (2003-2013 թթ.) Ադրբեջանի Հանրապետության (ԱՀ) իշխանությունների իրականացրած այն գործողությունները, որոնք փաստում են Իրանում անջատողականության դրսևորումներում Բաքվի ունեցած ուղղակի և անուղղակի մասնակցությունը: Ուսումնասիրության արդյունքում հանգել ենք այն եզրակացությանը, որ Իլհամ Ալիևի նախագահության շրջանում ադրբեջանցիների ինքնության ամրապնդման գործընթացը դրվել է ինստիտուցիոնալ մակարդակի վրա: Այդ գործընթացների արդյունքում առաջացել են այնպիսի իրողություններ, որոնք ընկալվում են որպես Ադրբեջանի մասնակցություն՝ Իրանի անջատողականությանը: Մասնավորապես Ադրբեջանի էլիտայի և քաղաքացիական հասարակության շրջանում արմատացել է այն

---

\* Հոդվածը ներկայացվել է 31.03.2020: Գրախոսվել է 25.04.2020:

*համոզմունքը, որ Իրանի հյուսիսային նահանգները «Մեծ Ադրբեջանի» մի մասն են, իսկ իրանցի թյուրքախոս ավրապադականցիները՝ ադրբեջանցիների հայրենակիցները: Իրանի և Ադրբեջանի հարաբարերություններում առաջացող լարվածության պայմաններում, հավրկապես, երբ ի պատասխան Բաքվի գործողությունների, Իրանը մեծացնում էր ազդեցությունն Ադրբեջանի շիաների վրա, Բաքուն էլ իր հերթին անջատողականության հարցը օգտագործում էր որպես ճնշման գործիք՝ ընդդեմ Թեհրանի:*

Իրանի Իսլամական Հանրապետության (ԻԻՀ) ժամանակակից պատմագիտական ուսումնասիրություններում Ատրպատական նահանգում (*ներկայիս ԻԻՀ Արևելյան Արրպատական և Արևմտյան Արրպատական նահանգները*) անջատողականությանն առնչվող հանգամանքները կապվում են 20-րդ դարի սկզբին տարածաշրջանում տեղի ունեցած զարգացումների ազդեցությամբ Շեյխ Մոհամմադ Խիաբանիի ապստամբության հետ, որի վերաբերյալ առկա են հակասական գնահատականներ: Պատմագիտական հոդվածների մեծ մասի համաձայն՝ Խիաբանիի գործունեությունը որակվում է որպես Իրանի տարածքային ամբողջականությունն արտաքին սպառնալիքներից պաշտպանելուն ուղղված քայլ<sup>1</sup>, իսկ Իրանի անջատողական շրջանակները, այդ թվում ադրբեջանական քարոզչությունը՝ «Հարավային Ադրբեջանում» (*Իրանի հյուսիսային թյուրքախոս նա-*

---

<sup>1</sup> محمد پور، 1392، 99-134

հանգները) ազգային-ազատագրական յուրօրինակ պայքար<sup>2</sup>:

Չնայած այն հանգամանքին, որ Իրանի մտավորական, գիտական, ինչպես նաև ազգայնական շրջանակները<sup>3</sup>, իրենց մտահոգությունը հայտնելով 1918 թ. Արաքսի հյուսիսում պետական նոր կազմավորման ստեղծման առնչությամբ<sup>4</sup>, պատմական հիմնավորումներով<sup>5</sup> «Ադրբեջանը» համարում էին իրանական տարածք: Ներքին և արտաքին բազում հիմնախնդիրների մեջ ընկղմված Ղաջարական Իրանը չունեի այն հզորությունը, որ կարողանար պատշաճ արձագանքել ի հայտ եկած նոր իրողության պայմաններում երկրի տարածքային ամբողջականությանը սպառնացող վտանգներին:<sup>6</sup>

Ադրբեջանի Ժողովրդական Հանրապետության ձևավորումից (1918 թ.) ի վեր ևս Ատրպատականի և Իրանի թյուրքախոս բնակչության ինքնությանն<sup>7</sup> առնչվող հարցերը շահարկվել են Խորհրդային Ադրբեջանի, ապա նաև Ադրբեջանական Հանրապետության կողմից, և, չարժանանալով Իրանի համարժեք գնահատականին և արձագանքին, այսօր արդեն Ատրպատականում անջատողականության դրսևորումներն ընկալվում են որպես «Իրանի 25 մլն ադրբեջանցիների» լեգիտիմ իրավունքի իրացում:

Ադրբեջանի անկախացումից (1991 թ.) հետո այդ երկրի բոլոր նախագահների պաշտոնավարման շրջա-

---

<sup>2</sup> بررسی کتاب های درسی جمهوری آذربایجان 2015, <https://bit.ly/39x9sU9>

<sup>3</sup> **Էնայաթուլա 2003**, 35:

<sup>4</sup> اتایکی 1381, 29

<sup>5</sup> رسولزاده 1922, 11

<sup>6</sup> **Elling 2013**: 29:

<sup>7</sup> **Տե՛ս Аветикян 2014**: 3-10.

նում Իրանի թյուրքախոս բնակչությանն առնչվող հարցերը մշտապես գտնվել են Բաքվի օրակարգում<sup>8</sup>: Աբուլֆազլ Էլչիբեհի (1992-1993 թթ.) իշխանությունը, հիմնված լինելով թյուրքականության գաղափարախոսության վրա, բացահայտ սպառնում էր Իրանի տարածքային ամբողջականությանը՝ չթաքցնելով «Հարավային Ադրբեջանը» Ադրբեջանին միացնելու նպատակադրությունը<sup>9</sup>:

Հեյդար Ալիևը (1993-2003 թթ.), թեև իր նախագահության առաջին շրջանում վերանայեց իր նախորդի հակահրանական քաղաքականությունը, սակայն նրա պաշտոնավարման վերջին տարիներին պաշտոնական Բաքուն ոչ միայն զերծ չմնաց Ատրպատականի անջատողականներին աջակցելուց, այլ ԱՀ-ն իշխանության ամենաբարձր մակարդակով հովանավորում էր Իրանի թյուրքախոս նահագներից սերող անջատողականներին, ինչպիսիք Մահմուդ Ալի Չեհրեգանին և Փիրուզ Դիլենչին են<sup>10</sup>:

Իլհամ Ալիևի նախագահության առաջին տասնամյակում (2003-2013 թթ.) ադրբեջանցիների՝ որպես տարածաշրջանի «տեղաբնիկ» և «բազմադարյա» պատմություն ունեցող ժողովրդի ինքնագիտակցությունը բարձրացնելուն ուղղված հատուկ քաղաքականություն մշակվեց, որի առաջնային նպատակները հայտարարվեցին Իրանի պատմական ազդեցությունից դուրս ադրբեջանական «սեփական» պատմություն ստեղծելն ու ադրբեջանական ինքնությունը թյուրքերի հետ չնույնացնելը:

---

<sup>8</sup> 102 ،1388 صادقی نیا

<sup>9</sup> **Բայբուրդյան 2003**, 10:

<sup>10</sup> Heydər Əliyev İrandan Gisas Alir: 1999, <https://bit.ly/3cMfDWA>

Ի. Ալիևի նախագահության առաջին տասնամյակն Իրանի և Ադրբեջանի հարաբերությունների թերևս ամենաբարդ ժամանակաշրջաններից էր<sup>11</sup>:

Իրանի նկատմամբ միջազգային խիստ ճնշումների և սպառնալիքների ֆոնին Ադրբեջանի տարածքը դիտարկվում էր որպես Իրանի վրա ռազմական հարձակման հարթակ: Իսրայելի ազդեցությունը բավական մեծացել էր Ադրբեջանի հասարակական-քաղաքական կյանքում՝ դառնալով Իրանի ռազմաքաղաքական ղեկավարության՝ ԱՀ իշխանությունների նկատմամբ անվստահության պատճառ:

ԱՀ իշխանություններն էլ իրենց հերթին երկրի ներքին կայունությունն ապահովելու, իշխանությունն ամրապնդելու, քաղաքական կյանքում կրոնի ունեցած դերակատարությունը նվազեցնելու, և այդ համատեքստում Ադրբեջանի իսլամական կուսակցության ղեկավար կազմի վրա Իրանի ազդեցությունը թուլացնելու նպատակով խստորեն վերահսկում և սահմանափակում էին շիայական խմբերի գործունեությունը, ինչն էլ հարուցում էր ԻԻՀ խիստ մտահոգությունը<sup>12</sup>:

Իլիամ Ալիևի նախագահության շրջանում հայր Ալիևի սկսած «Ադրբեջանի պատմության» ստեղծման գործընթացն<sup>13</sup> ավելի համակարգված բնույթ ստացավ՝ դրվելով ինստիտուցիոնալ հիմքերի վրա: Մասնավորապես ԱՀ դպրոցական դասագրքերի պատմության ծրագիրը վերանայվեց, իսկ ԱՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի առջև խնդիր դրվեց՝ ստեղծել Ադրբեջանի նոր

---

<sup>11</sup> **Cornell 2011:** 333-336.

<sup>12</sup> **Իսրայելյան 2016,** 199-215:

<sup>13</sup> علی‌اف: ما آذربایجانى هستيم تورک نيستيم, 2018, <https://bit.ly/2NVKULY>

պատմությունը<sup>14</sup>: Այդ գործընթացի արդյունքում ոչ միայն աղավաղվեց տարածաշրջանի երկրների և տեղաբնիկ ժողովուրդների պատմությունը<sup>15</sup>, այլև Ադրբեջանը գիտական մակարդակով տարածքային պահանջներ ներկայացրեց հարավային հարևան Իրանի Իսլամական Հանրապետությանը:

ԱՀ դպրոցական դասագրքերում Իրանը համարվում է «ագրեսոր», իսկ քարտեզներում Իրանի հյուսիսային նահանգները ներկայացվում որպես «Հարավային Ադրբեջան», հետևաբար՝ «ադրբեջանական» պատմական հողերն «ագրեսորից» ազատագրելն ու «Մեծ Ադրբեջանի» սահմաններում «Հյուսիսային Ադրբեջանի» (*ժամանակակից Ադրբեջանական Հանրապետությունը*) և «Հարավային Ադրբեջանի» միավորումը հռչակվում է որպես ազգային նպատակ<sup>16</sup>:

Ադրբեջանի այդ քաղաքականության ազդեցությամբ պայմանավորված ադրբեջանական մամուլում և գիտական գրականության մեջ սկսվեց լայնորեն շրջանառվել «պարսկական շովինիզմի» մասին թեզը, ըստ որի՝ «*Ռեզա շահի կառավարման շրջանից ի վեր մինչ օրս ոչ պարսկախոս ժողովուրդները՝ այդ թվում ադրբեջանցիները (Իրանի թյուրքախոս ատրպատականցիները - Ա.Ի.), խտրական վերաբերմունքի են արժանանում Իրանում*»<sup>17</sup>: Դրանով փորձ է կատարվում քարոզչական դաշտում լեգիտիմացնել արդեն իսկ գիտական մակարդա-

<sup>14</sup> 2016, به دستور الهام علی اف برای جمهوری باکو تاریخ جدید نوشته می شود <https://bit.ly/2Jh5Zh1>

<sup>15</sup> **Yaqub Mahmudov: Azərbaycan tarixi yenidən yazılır: 2018,** <https://bit.ly/2urHOA8>

<sup>16</sup> احمدی 163-162, 1990

<sup>17</sup> **Yusifli 2009:** 12-41.

կում Ադրբեջանի պատմության և մշակույթի վերաբերյալ պատրաստված թեզերը, որոնք մամուլում շրջանառվելուց կարճ ժամանակ անց իրենց տեղը գտան ադրբեջանցի քաղաքական գործիչների քաղաքական խոսքում՝ մեծ ազդեցություն գործելով հասարակական կարծիքի վրա<sup>18</sup>:

ԱՀ ձեռնարկած վերոնշյալ գործընթացները վերլուծելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Իրանում անջատողական գործընթացներին Ադրբեջանի առնչությունն առաջին հերթին այդ գործողությունների արդյունքում է ի հայտ գալիս<sup>19</sup>:

Սակայն այնպիսի իրավիճակներում, երբ անհրաժեշտություն է առաջանում հակազդելու Ադրբեջանի շիայական խմբերի վրա Իրանի ազդեցության մեծացմանը, Բաքուն անջատողականության հարցն օգտագործում է որպես ճնշման գործիք: Այդ նպատակով 2000-ական թվականներից սկսած Ադրբեջանի իշխանությունները սկսեցին ուղղակի և անուղղակի աջակցություն ցուցաբերել Իրանի տարածքում կամ դրանից դուրս գործող կազմակերպություններին և անջատողական խմբավորումներին («Հարավային Ադրբեջանի ազգային վերածնունդ շարժում» (GAMON)<sup>20</sup>, «Ադրբեջանի ազգային-ազատագրական ճակատ»):

Բաքվի նախաձեռնությամբ և հովանավորությամբ նաև ձևավորվեցին մի շարք կազմակերպություններ

<sup>18</sup> «İRANLI DEPUTAT HAKİMİYYƏTƏ YENİ MÜRACİƏT YOLLADI»: 2013, <https://bit.ly/2JikZel>

<sup>19</sup> جمهوری اسلامی به محتوای کنگره دوم آذربایجانی های جهان اعتراض کرد 2006, <https://www.radiofarda.com/a/277367.html>

<sup>20</sup> “Араньюз.ир”: “Официальный Баку ведет антииранскую пропаганду против территориальной целостности Ирана”: 2010, <https://bit.ly/2UDrDRR>

(«Արտերկրում ապրող ադրբեջանցիների հետ համագործակցության պետական կոմիտե», «Աշխարհի ադրբեջանցիների կոնգրես»<sup>21</sup>), որոնք մինչ օրս ինչպես տարածաշրջանում, այնպես էլ միջազգային հարթակներում զբաղված են տարածաշրջանի բնիկ ժողովուրդների պատմությունը խեղաթյուրելու Բաքվի քաղաքականության լեգիտիմացմամբ<sup>22</sup>:

Վերոնշյալ կառույցների նպատակները, եթե փորձենք ընդհանրական ներկայացնել, ապա դրանք երկու՝ կարճաժամկետ և երկարաժամկետ նպատակ ունեն. սկզբնական փուլում նախատեսվում է Ատրպատականի մասնատում, իսկ վերջնական փուլը միասնական «Մեծ Ադրբեջանի» ձևավորում է նախատեսում: Եվ որքան էլ Ադրբեջանի իշխանությունները հայտարարում էին, թե նշված կազմակերպությունների գործունեության հետ Բաքուն կապ չունի, միևնույն է, Ադրբեջանի կողմից իրականացված գործընթացներն այլ իրողության մասին են վկայում՝ հաստատելով Իրանում անջատողականության ԱՀ մասնակցության փաստը<sup>23</sup>:

Մասնավորապես 2012 թ. ԱՀ խորհրդարանի իշխող խմբակցության պատգամավոր Ս. Նովրուզովի նախաձեռնությամբ երկիրը «Հյուսիսային Ադրբեջան» անվանափոխելու նախաձեռնություն սկսվեց՝ այն հիմնավորմամբ, թե 19-րդ դարի սկզբին տեղի ունեցած պատմական գործընթացների արդյունքում Ադրբեջանը կիսվել է երկու մասի, որի մի հատվածում՝ Արաքսից հարավ

<sup>21</sup> الهام علی اف در مراسم افتتاحیه سومین همایش به اصطلاح آذربایجانی های جهان سخنرانی کرد 2011, <http://fa.arannews.com/News/23878/>

<sup>22</sup> احمدی 2015, 141

<sup>23</sup> پیام تبریک نوروزی نماینده مجلس شورای اسلامی به مردم جمهوری آذربایجان 2011, <http://fa.arannews.com/News/36922/>



ընկած «Հարավային Ադրբեջանում» ապրում է «Ադրբեջանի» բնակչության 2/3-ը<sup>24</sup>:

Բաքվի նման գործողություններն Իրանում հատկապես անվտանգության համար պատասխանատու ուժերի մոտ այն ընկալումն էր ձևավորել, որ անջատողական խմբավորումների միջոցով Ադրբեջանը նպատակ ունի մասնատել Իրանը, և այդ մտահոգությունից ելնելով էլ պաշտոնական Թեհրանը պարբերաբար իր բողոքն է ներկայացնում Ադրբեջանին:

Մասնավորապես ԻԻՀ-ԱՀ հարաբերություններում առաջացած հերթական լարված շրջափուլերից մեկի ընթացքում 2011 թ. Իրանի ԶՈւ ԳՇ պետ Սեյեդ Հասան Ֆիրուզաբադին (1989-2016 թթ.) Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևին հղած խիստ նախազգուշացման մեջ, կասկածի տակ դնելով «Ադրբեջան» անվամբ պետության գոյությունը, Արաքսի հյուսիսում գտնվող պետական կազմավորումը «Արրան», իսկ այնտեղ բնակվող ժողովրդին՝ իրանցի էր անվանել<sup>25</sup>:

Բացի նմանատիպ նախազգուշացումներից՝ Իրանը տարածքային ամբողջականությանը սպառնացող վտանգները չեզոքացնելուն ուղղված կանխարգելիչ միջոցառումներ է ձեռնարկում: Դրանք տեղի են ունեցել ինչպես 20-րդ դարի 90-ականների սկզբին՝ Արցախյան հակամարտության ժամանակ, այնպես էլ մեր ուսումնասիրության ժամանակաշրջանում: 1993 թ. Իրանն Արևելյան Ատրպատական (East Azerbaijan) նահանգի ցամաքային սահմանն Ադրբեջանական Հանրապետու-

<sup>24</sup> درخواست پارلمان جمهوری آذربایجان به تغییر نام این کشور به آذربایجان شمالی 2011, <https://www.icana.ir/Fa/News/189088/>

<sup>25</sup> فیروزآبادی خطاب به الهام علی‌اف: بیداری مردم قابل سرکوب نیست 2011, <https://www.isna.ir/news/9005-12364/>

թյան հետ փոքրացնելու նպատակով վարչատարածքային բաժանում էր կատարել, ինչի արդյունքում ձևավորվել էր ներկայիս Արդաբիլ նահանգը<sup>26</sup>: Իսկ 2010-ական թվականներին Իրանի թյուրքախոս նահանգներից ընտրված պատգամավորները հանդես էին գալիս Արևելյան Ատրպատականի հյուսիսային հատվածներում «Հյուսիսային Ատրպատական» կամ «Արասբարան» անվամբ նահանգ ձևավորելու մասին նախաձեռնություններով<sup>27</sup>:

Իլիամ Ալիևի նախագահության առաջին շրջանում Իրանում իրականացված անջատողական գործողություններին Ադրբեջանի մասնակցությունը դրսևորում էր նաև երրորդ կողմի գործոնի ազդեցությամբ:

Ադրբեջանը, նկատելով թյուրքականության գործոնի շահարկման արդյունավետությունը, Իրանի հետ ունեցած լարված հարաբերությունների ընթացքում որպես ճնշման գործիք օգտագործելիս այդ գործընթացում ներգրավեց նաև երրորդ կողմին՝ երկակի խաղ խաղալով, մի կողմից ԱՄՆ-ին և Իսրայելին<sup>28</sup> ցույց տալով, որ մեծ հնարավորություն ունի՝ ազդելու Իրանի վրա, իսկ մյուս կողմից՝ անջատողականության հարցն Իրանի հետ բանակցություններում օգտագործում էր որպես սակարկման առարկա՝ փորձելով թյուրքական գործոնի շահարկման դիմաց՝ այլ ոլորտում Իրանից զիջումներ կորզել<sup>29</sup>:

Իրանի անջատողական գործընթացներում Ադրբեջանի ունեցած ազդեցության մասին են վկայում ամե-

---

<sup>26</sup> Sadri, Entessar 2009: 64-65.

<sup>27</sup> طرح تشکیل استان آذربایجان شمالی کلید خورد 2017, <http://www.aharnews.ir/26475/>

<sup>28</sup> قلی پور آذر 2003, 174-170

<sup>29</sup> Shaffer 2010: 472.

րիկացի կոնգրեսականների և փորձագետների<sup>30</sup> նախաձեռնությունները, որոնք արժանանում էին Բաքվի բացահայտ և քողարկված աջակցությանը:

ԱՄՆ կոնգրեսական Դ. Ռոհրաբաքերը 2012 թ. պետքարտուղար Հ. Քլինթոնին հղած նամակում առաջարկում էր իրանցի թյուրքախոս ազարիներին օգնել անկախություն ձեռք բերելու գործում<sup>31</sup>: Ընդ որում ամերիկացի կոնգրեսականը հատկապես ընդգծում էր Ադրբեջանի դերակատարությունը, որի օրենսդիրները պարբերաբար բարձրաձայնում էին «Հյուսիսային Ադրբեջանը» և «Հարավային Ադրբեջանը» միավորելու մասին<sup>32</sup>:

Բացի վերոնշյալ նախաձեռնությունից՝ կոնգրեսական Ռոհրաբաքերը 2013 թ. ԱՄՆ Կոնգրեսին էր ներկայացրել մի նախագիծ, որը նախատեսում էր Իրանի թյուրքախոս ազարիներով և բելուջներով բնակեցված նահանգներում ամերիկյան ազդեցությունը մեծացնելու և արևմուտյան արժեքները քարոզելու նպատակով ռադիո և հեռուստատեսություն հեռարձակել<sup>33</sup>: Թերևս նման նախաձեռնության հիմնավորումն այն էր, որ Ադրբեջանի անուղղակի աջակցությամբ դեռ 2005 թ. արդյունավետ գործում էր «Gunaz TV» հեռուստաալիքը, որը մինչ օրս

---

<sup>30</sup> Azerbaijan and Think Tanks, 2014, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/09/07/us/07thinktank-docs4.html>.

<sup>31</sup> Representative Rohrabacher Introduces Resolution Encouraging the Partition of Iran: 2012, <https://paaia.org/CMS/representative-rohrabacher-introduces-resolution-encouraging-the-partition-of-iran.aspx>

<sup>32</sup> 2012-ci il 1 oktyabr tarixli iclasin stenoqramı, 2012, <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/311>

<sup>33</sup> Resolution, Expressing the sense of the House of Representatives that the Broadcasting Board of Governors should broadcast and direct Azeri language content into the Islamic Republic of Iran and Baloch language content into the Islamic Republic of Iran and the Islamic Republic of Pakistan. <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-resolution/183/text>

կարևոր դերակատարություն ունի Իրանի անջատողական գործընթացներում<sup>34</sup>:

Իսկ որպես առարկայական արդյունք՝ կարելի է նշել Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերության (SOCAR) տնօրենի խորհրդական, ամերիկացի վերլուծաբան Բրենդա Շաֆերի գործունեությունը, որի ուշադրության կենտրոնում են հայտնվում ոչ միայն Իրանի թյուրքախոս ատրպատականցիների ինքնությանն առնչվող հարցերը, այլև նա Իրանում Ադրբեջանի դեսպան Զավանշիր Ախունդովի (2009-2016 թթ.) հետ համատեղ «Անջատողական շարժումներն Ատրպատականում» թեմայով երկու հատորով գիրք է հրատարակում, որը մեծ ազդեցություն է ունենում Ատրպատականի թյուրքախոս բնակչության ինքնագիտակցության վրա<sup>35</sup>:

Ամփոփելով հոդվածը՝ գալիս ենք այն եզրակացության, որ՝

- Իլիամ Ալիևի նախագահության շրջանում ինստիտուցիոնալ մակարդակում սկզիբ է դրվել ադրբեջանցիների ինքնության ամրապնդման գործընթացը, որն էլ իր հերթին հանգեցրել է այնպիսի իրողությունների, որոնք ընկալվում և համարվում են մասնակցություն Իրանում անջատողականության գործընթացին:

- Իլիամ Ալիևի նախագահության շրջանում ինչպես Ադրբեջանի էլիտայի, այնպես էլ քաղաքացիական հասարակության շրջանում արմատացել է այն համոզմունքը, որ Իրանի հյուսիսային նահանգները «Մեծ Ադրբեջանի» մի մասն են, իսկ իրանցի թյուրքախոս ատրպատականցիները՝ ադրբեջանցիների հայրենակիցները,

<sup>34</sup> افشای نقش باکو در تجزیه ایران و طرح آمریکایی 2013, <https://www.tabnak.ir/fa/news/314619/>

<sup>35</sup> «Mardomsalari» newspaper, No: 5014, 11 Nov 2019, p. 2.

որոնք ապրում են ադրբեջանցիների ընդհանուր հայրենիքի մի հատվածում<sup>36</sup>:

- Իրանի և Ադրբեջանի հարաբերություններում առաջացող լարվածության պայմաններում, հատկապես, երբ ԱՀ գործողություններով պայմանավորված Իրանը մեծացնում էր ազդեցությունն Ադրբեջանի իսլամական կուսակցության ղեկավար կազմի վրա, Ադրբեջանն անջատողականության հարցն օգտագործում էր որպես ճնշման արդյունավետ գործիք՝ ընդդեմ Իրանի:

- Իլիամ Ալիևի նախագահության երկրորդ շրջանում Իրանում անջատողականության գործընթացին մասնակցելու ԱՀ քաղաքականությունը աստիճանաբար վերանայվեց: Գնալով կատարելագործվեցին Բաքվի գործունեության մեթոդները: Ներկայումս Ադրբեջանը նախընտրում է աշխատել անջատողական նոր ուժերի հետ, որոնք այդքան էլ հայտնի չեն, և Թեհրանի կողմից չեն ընկալվում որպես ԱՀ աջակցությամբ գործող անջատողական ուժեր կամ առնվազն դժվար է դրանց հետ Բաքվի կապն ապացուցել:

- Իրանում իսլամական համակարգի տրամաբանությունից բխող սահմանափումներով և սոցիալ-տնտեսական ծանր իրադրությամբ պայմանավորված Իրանի թյուրքախոս բնակչության մի հատվածի համար, որն այնքան էլ ծանոթ չէ պատմությանը կամ քաղաքական գործընթացներին, աշխարհիկ Ադրբեջանը գնալով ավելի գրավիչ է դառնում:

- Ադրբեջանն Իրանի անջատողականների վրա ազդեցությունը մեծացնում է նաև փափուկ ուժի կիրառ-

---

<sup>36</sup> **Hansı mənəvi haqla Azərbaycana ağıl verirsən?: 2019,**  
<http://www.baymedia.az/news/politics/3989.html>

մամբ: ԱՀ քաղաքացիները, ընդգրկվելով Թավրիզի «Traktorsazi» ֆուտբոլային ակումբ, մարզական հարթակն օգտագործում են տեղի թյուրքախոսների շրջանում անջատողական տրամադրությունների ձևավորմանն ու նրանց շրջանում նաև հակահայկական դիրքորոշման ձևավորմանը: Տեղի է ունենում նաև հակառակ գործընթացը, երբ Բաքուն, ֆինանսապես շահագրգռելով իրանցի հայտնի մարզիկներին, նրանց ընդգրկում է Ադրբեջանի ազգային հավաքականների կազմում:

- Իրանի և Ադրբեջանի փոխհարաբերություններում տեղի ունեցող զարգացումները վերլուծելիս նոր միտում ենք նկատում: Ադրբեջանի ազդեցությամբ գործող խմբերը վերջին տարիներին Իրանի իշխանությունների վրա կրոնական քաղաքականության առնչությամբ ճնշում գործադրելուց զատ նաև օգտագործում են հայկական գործոնը՝ Թեհրանին մեղադրելով Իրանի տարածքում հայերին ազատ գործելու հնարավորություն տալու համար:

#### ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

**Բայբորդյան Վ. 2003**, Իրան-Ադրբեջան, հարևաններ, թե՛ աշխարհաքաղաքական ու աշխարհատնտեսական ախյաններ, ՄՄԱԵԺ, Հ. 22, Երևան, էջ 7-38:

**Էնայաթոլլա Ռ. 2003**, Առանը հնագույն ժամանակներից մինչև մոնղոլները, Երևան, 230 էջ:

**Իսրայելյան Ա.**, Իրանի կրոնական քաղաքականությունն Ադրբեջանի նկատմամբ, ՄՄԱԵԺ, Հ. 30, 2016, էջ 199-215:

**Аветикян Г. 2014**, История формирования этнической индентификации у населения Иранского Азербайджана в XIX-XX вв., Ереван, .

- Официальный Баку ведет антииранскую пропаганду против территориальной целостности Ирана**, <https://bit.ly/2UDrDRR>, (մուսը՝ 27 մարտի 2020).
- Cornell S. 2011**, Azerbaijan Since Independence, New York, 485 p.
- Elling R. 2013**, Minorities in Iran Nationalism and Ethnicity after Khomeini, New York, Palgrave Macmillan, 276p.
- Shaffer B. 2010**, The formation of Azerbaijani collective identity in Iran, Nationalities Papers, Vol. 28, No. 3, pp. 449-477.
- Sadri H., Entessar N. 2009**, Iranian - Azeri Dynamic relation: Conflict and corporation in in Southern Caucasus, 65 Rivista di Studi Politici Internazionali, Nuova Serie, Vol. 76, No. 1 (301), Gennaio-Marzo, pp. 59-79.
- Representative Rohrabacher Introduces Resolution Encouraging the Partition of Iran <https://paaia.org/CMS/representative-rohrabacher-introduces-resolution-encouraging-the-partition-of-iran.aspx>, (մուսը՝ 27 մարտի 2020).
- Resolution expressing the sense of the House of Representatives that the Broadcasting Board of Governors should broadcast and direct Azeri language content into the Islamic Republic of Iran, <https://www.congress.gov/bill/113th-congress/house-resolution/183/text>, (մուսը՝ 27 մարտի 2020).
- Azerbaijan and Think Tanks, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/09/07/us/07thinktank-docs4.html>, (մուսը՝ 27 մարտի 2020).
- صادقی نیا حمدالله**، آذربایجان از منظر ناسیونالیسم ایرانی، اصفهان، 1388 شماره 2، ص. 106-87// **Sadeghi Nia H.**, Azerbaijan az manzar-e nasionalism-e Irani, Esfahan, 1388, Shomare 2, s. 87-106.
- اتابکی تورج**، ناسیونالیسم ایرانی و آذربایجان، گفتگو 1381 شماره 33، ص 17-35// **Atabaki T.**, Nasionalism-e Irani va Azerbaijan, Goftegu, 1381, shomare 33, s. 17-35.
- احمدی حسین**، بررسی کتابهای درسی جمهوری آذربایجان، مطالعات ملی، شماره 2/12، ص. 184-157 // **Ahmadi H.**, Barresi ketabhaye darsi Jomhuri-e Azerbaijan, Motaleat-e melli, shomare 12/2, 1990, s. 184-157.
- احمدی حسین**، جمهوری آذربایجان. 22 سال تکاپو برای دولت و ملت سازی، تهران 374 // **Ahmadi H.**, Jomhuri-e Azerbaijan, 22 sal takapu baraye doulat va melat sazi, Tehran, 2015, s. 374.
- قلی پور آذر**، بررسی نشانگاه های اطلاعاتی - امنیتی رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، شماره 78، 1393، ص. 176-149 // **Gholi Pour Azar**, barresi-e. neshangah haye etelaati-amniati-e

rezim-e Sehyonisti dar Jomhuri-e Azerbaijan va amniyat-e melli-e Jomhuri-e Eslami-e Iran, shomareye 78, 1393, s. 149-176.

زینب محمد پور، بررسی علل قیام شیخ محمد خیابانی در تبریز، تاریخنامه خوارزمی، 1392، شماره 1، ص. 99-134 / Zeinab Mohammad Pour, Barresi-e elal-e Ghiam-e Sheikh Mohammad Khiabani dar Tabriz, Tarikhnameye Khorezmi, shomare 1, 1392, s. 99-134.

«Mardomsalari» newspaper, No: 5014, 11 Nov 2019, p. 2.

بررسی کتاب های درسی جمهوری آذربایجان، 2015، <https://bit.ly/39x9sU9/> / Barresi-e ketabhaye darsi-e Jomhuri-e Azerbaijan (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

الهام علی اف در مراسم افتتاحیه سومین همایش به اصطلاح آذربایجانی های جهان // Elham Aliev dar marasem-e eftetahieye sevomin hamayesh be estelah Azarbayjanihaye jahan sokhanrani kard, 2011, <http://fa.arannews.com/News/23878/>, (մուտք՝ 26 մարտի 2020).

// اشاره محمدمین رسولزاده بر جعلی بودن نام جمهوری آذربایجان Amin Rsulzade bar jaali budan nam-e Jomhuri-e Azerbaijan <https://bit.ly/2Q11XXH>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

Aliev, Ma Azerbaijani hastim, tork nistim // علی اف: ما آذربایجانی هستیم تورک نیستیم <https://bit.ly/2NVKULY> (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

// جمهوری اسلامی به محتوای کنگره دوم آذربایجانی های جهان اعتراض کرد، 2006 Jomhuri-e Eslami be mohtavaye kongereye dovom Azarbayjani haye jahan eteraz kard, <https://www.radiofarda.com/a/277367.html>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

// درخواست پارلمان جمهوری آذربایجان به تغییر نام این کشور به آذربایجان شمالی Darkhast-e parleman-e Jomhuri-e Azerbaijan be taghiir nam-e in keshvar be Azerbaijan-e Shomali, 2011, <https://www.icana.ir/Fa/News/189088/>, (26 մարտի, 2020).

// طرح تشکیل استان آذربایجان شمالی کلید خورد Azerbaijan-e Shomali kelid khord, 2017, <http://www.aharnews.ir/26475/>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020)

// پیام تبریک نوروزی نماینده مجلس شورای اسلامی به مردم جمهوری آذربایجان Payam-e tabrik-e novruzi-e nemayandeye Majles be mardom-e Azerbaijan, 2011, <http://fa.arannews.com/News/36922/> (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).



افشای نقش باکو در تجزیه ایران و طرح آمریکایی // Afshaye naghsh-e Baku dar tajzিয়ে Iran va tarh-e Amrikayi 2013, <https://www.tabnak.ir/fa/news/314619/>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

فیروزآبادی خطاب به الهام علی‌اف: بیداری مردم قابل سرکوب نیست // Firuzabadi khatab be Elham Aliev: Bidari-e mardom ghabel-e sarkub nist, 2011, <https://www.isna.ir/news/9005-12364/>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

به دستور الهام علی‌اف برای جمهوری باکو تاریخ جدید نوشته می‌شود // Be dastur-e Elham Aliev baraye Jomhuri-e Baku tarikh-e jadid neveshte mi shaved. 2016, <https://bit.ly/2Jh5Zh1>, (մուտք՝ 26 մարտի 2020)

Yaqub Mahmudov: Azərbaycan tarixi yenidən yazılır, <http://qaynarinfo.az/az/yaqub-mahmudov-azerbaycan-tarixi-yeniden-yazilir/>, (մուտք՝ 26 մարտի 2020).

Hansı mənəvi haqla Azərbaycana ağıl verirsən?, <http://www.baymedia.az/news/politics/3989.html>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

2012-ci il 1 oktyabr tarixli iclasın stenoqramı, <http://www.meclis.gov.az/?/az/stenoqram/311>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

Heydər Əliyev İrandan Gisas Alir, 1999, <https://bit.ly/3cMfDWA>, (մուտք՝ 26 մարտի, 2020).

**Yusifli M.**, iran və fars şovenizmi, Baku, 2009, pp 3-41.

**Արմեն Իսրայելյան, ք.գ.թ.,**  
«ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտ»,  
Իրանի բաժին, գիտաշխատող  
[armen.israyelian@gmail.com](mailto:armen.israyelian@gmail.com)

**AZERBAIJAN'S INVOLVEMENT IN THE STIRRING  
SEPARATISM IN THE ATROPOTANE PROVINCE OF  
IRAN (DURING ILHAM ALIEV'S 1<sup>ST</sup>  
DECADE OF RULE)**

**Keywords:** *Iran, Azerbaijan, Ilham Aliiev, azari, East Azerbaijan, "Turkism", separatism, "Great Azerbaijan".*

The article is about Azerbaijan's participation in the separatism of the Atropatene province of Iran. The article presents the actions of the Azerbaijani authorities during the first period of Ilham Aliyev's presidency (2003-2013), which prove, that Azerbaijan had direct and indirect involvement in separatist activities in Atropatene.

During the study we came to the conclusion that during Ilham Aliyev's presidency the process of strengthening of the identity of Azerbaijani people was put on an institutional level. As a result of these processes, such realities arose, which are perceived as Azerbaijan's participation in Iran's separatism. Particularly, there was a conviction among the Azerbaijani elite and civil society, that the northern provinces of Iran are part of the "Greater Azerbaijan" and Iranian Turkic-speaking Atropatene people are the compatriots of Azerbaijanis.

Amid tensions in relations between Iran and Azerbaijan, especially in response to Baku's actions, Iran was increasing its influence on Azerbaijani Shias and Azerbaijan, in its turn, used the issue of separatism as a tool of pressure against Iran.

**Armen Israyelyan - PhD**  
*Institute of Oriental Studies NAS RA,*  
*Department of Iran, Researcher,*  
[armen.israyelian@gmail.com](mailto:armen.israyelian@gmail.com)